
NEMZETKÖZI SZEMLE

Jakobsz István

A NAGYHATALMAK ÉS A VILÁG FELOSZTÁSA

Ha az ember figyelemmel kíséri korunk politikai, gazdasági, technológiai és fegyverkezési folyamatait, akkor arra a szomorú megállapításra jut, hogy az elmúlt évtizedekben többször tapasztalt enyhülési kísérletek ellenére, illetve az enyhülés kudarcával ismét közelebb kerülünk a hidegháborúból ismert módszerek alkalmazásához, mint a remélt méltányos és egyenrangú együttműködés megteremtéséhez. Békéről valójában csak részletekben beszélhetünk, hiszen jól tudjuk, hogy a második világháború óta több ember vesztette életét a különféle lokális háborúkban, külső intervenciókban, mint a világháborúban összesen.

A béke és a biztonság fönntartását mégis elsődleges célként kellene szavatolniuk azoknak az országoknak, amelyek gazdasági erejükénél és katonai fejlettségükénél fogva felelősséget vállaltak a világ zavartalan fejlődéséért. Nem mintha a felelősség osztható volna: kétségtelen, hogy minden országnak egyenrangúan ki kell vennie részét az egyetemes béke és biztonság megteremtéséből, megőrzéséből, mint ahogyan azt az el nem kötelezett országok több ízben nyomatékkal hangsúlyozták, okmányaikba foglalták, s gyakorlatukká tették a nemzetközi tevékenységükben.

Ezzel egyidőben azonban tudatában kell lennünk annak is, hogy a nagyhatalmakat kiemelt felelősség terheli a világközösség alapvető szükségleteinek szavatolásáért. A legújabb nemzetközi feszültség, a fegyverkezési hajszá folytatása, az enyhülési folyamat megtorpanása, a hidegháborús hangulat újjáélesztése, az igazságtalan világgazdasági rend erőszakos fönntartása azonban arra vall, hogy a nagyhatalmak ismét belebonyolódtak a tömbkonfrontálódásba, a megosztott világ mondvascinált tömbhatárainak megőrzésébe, illetve a kiterjesztésükre irányuló újabb veszélyes kísérletekbe.

1.

A Nyugat és a Kelet hatalmi bipolaritása továbbra is fönáll, jóllehet szemtanúi vagyunk annak, hogy a világon számos ország és szer-

vezett gazdaságpolitikai erő a multipoláris törekvések szószólója. Sőt a legújabb műszaki vívmányok tükrében — mint amilyen az űrtechnológia terjedése és gyors fejlődése —, aggódva figyelhetjük a nagyhatalmi érdekütközések elmélyedését ezen a téren is. Tény azonban, hogy nem korlátozhatjuk a tömbök közötti feszültség okait a két szuperhatalom viszonyára. Kétségtelen ugyanis, hogy az Egyesült Államok és a Szovjetunió része, döntő fontosságú alkotóeleme a tömbök rendszerének, de csupán egy része, tehát fölöttébb fontos a tömbök rendszerébe ágyazva figyelni befolyásukat és egymás iránti viszonyulásukat. Amikor viszont a közöttük fönnálló ellentétekről szólnunk, akkor a tömbök közötti viszonyok fokozatos, mélyreható megváltoztatásának módjait kell taglalnunk — figyelembe véve persze azt is, miként hatnak ezekre a rendeződési folyamatokra a tömbön kívüli, s egyre erősödő tényezők, erők kölcsönhatásával.

Először is emlékeztetnünk kell a világ tömbökre való felosztásának körülményeire.

Az Egyesült Államok és a Szovjetunió a második világháború után kisvártatva kitört hidegháború következményeként érdekövezetekre osztotta a világot, s néhány évig azt a látszatot keltette, hogy a földkerekség hibátlan két egészet képez: az akkor még fönnálló gyarmaturalmak, a nyugati katonai és gazdasági csoportosulás befolyása alatt megfelelő ellenpólusnak tűntek a Szovjetunió és Kína akkori szövetségével szemben. Bizonyos azonban, hogy ezt az állítólagos tökéletes felosztást Európában már akkoriban is fájdalmassá tette Németország fölosztása, a Távol-Keleten pedig Korea, illetve Vietnam két részre való szakítása. A világ fölosztása tehát máris magában hordozta az új elképzeléseket, az új viszonyok kialakításának szükségességét.

Az el nem kötelezett országok mozgalmának megalapításával, erősödésével, továbbá Kína és a Szovjetunió viszonyának megromlásával és későbbi megszakításával a tömbökre való fölosztás képlete is megváltozott. Új szükségletek diktátumaként megjelentek a gazdaságilag erősödő országok — Japán, a nyersolajtermelő államok, valamint Nyugat-Európa gazdasági hatalmai. Az ébredő, úgynevezett harmadik világ, tehát a fejlődő, majd később az el nem kötelezett országok szerepkörének bővülésével módosult az említett képlet, azaz új elképzelések születtek a világ fölosztásáról is.

A gépies fölosztás új tartalommal bővült: az Amerikai Egyesült Államok és a Szovjetunió katonai, majd atomhadereje, szövetségeseik gazdasági és ideológiai kötöttsége, függősége, nem kevésbé pedig az utóbbiból eredő, a tömbállamok közötti mélyülő ellentmondások és ellentétek hatalmi és politikai bipolarizmushoz vezettek Európában és a Csendes-óceán térségében. A világ más részei sem mentesek persze a nagyhatalmak és a tömbök közötti hatalmi harctól. A fegyverkezési versengés fokozódása, a világűri technológia rohamos fejlődésével együtt, bizonyára még jobban kielezi a tömbök és vezető országaik viszonyát. S ami még veszélyesebb, kiterjeszti az érdekövezetek határát; a nagy-

hatalmi befolyás burkolt, vagy nyílt formáinak alkalmazása túllép a korábban elfogadott érdekövezeti határokon is.

Az elmúlt években gyakran elhangzott, hogy a nagyhatalmakat nem lehet egy kalap alá vonni a felelősség kérdésében, s ugyancsak szállóigévé vált az is, hogy cselekedeteiket, stratégiájukat ideológiai szempontok alapján lehet csak megítélni. Egy bizonyos: az egyeduralmi törekvések mindkettőjükénél megfigyelhetők, függetlenül a tömbökbe tömörült egyes országok valós érdekeitől és törekvéseitől.

Ugyanakkor azonban kétféle vetélkedésnek lehetünk szemtanúi (vagy szenvedő alanyai): a jelenlegi fegyverkezési versengésnek, ami a további konfrontálódás árnyékát veti előre, és ez napjaink egyik jellemzője, továbbá a hatvanas-hetvenes évekre jellemző erőpárbajnak, amely mégis teret adott az enyhülésbe vetett hitnek, bár megtörtént a vietnami kaland és a prágai beavatkozás. A hetedik évtizedben a méltányosság, az egyenrangúság reményében élt a világközösség, noha a tömbökre osztott világban egyre jobban kibontakozott a fokozott hegemonizmus igénye. A gyors fegyverkezés, a nyugati gazdasági nyomás eszközeinek alkalmazása, az afganisztáni bevonulás, a lengyel megújulás elfojtása a hetvenes évek végén elkedvetlenítette a békeerőket, és a világ szegényebb lett néhány illúzióval.

Az illúziórombolásból azonban, mi tagadás, némi haszon is származik: a fejlődő és az el nem kötelezett országok például belátták, hogy az úgynevezett természetes szövetséges keresése eleve káros és értelmetlen, ha a nagyhatalmak, vagy csatlósaiuk körében keresik. Számukra is az egyetlen járható út az önállóság és függetlenség következetes megőrzése. Annál inkább, mert a nagyhatalmi feszültség máris visszaütött az úgynevezett harmadik világ elvárásaira, s noha nem szabad földadni az igazságos és egyenrangú nemzetközi viszonyokért vívott küzdelmet, tisztában kell lennünk azzal, hogy ez a harc újabb erőfeszítéseket és lemondásokat is követel.

A Kelet és a Nyugat közötti politikai és ideológiai kiéleződést mindenképpen a meglévő nemzetközi intézmények, például az ENSZ keretében kell megvitatni, ott kell keresni az átfogó, a mindenki számára elfogadható megoldásokat. Ez a nagyhatalmaknak és a fejlődő meg az el nem kötelezett országoknak egyaránt elsődleges feladata.

2.

Nyugati értékelések szerint a Szovjetunió hadereje annyira megerősödött az utóbbi időben, hogy az komoly veszélyt jelent a Nyugat számára. Az egyoldalú magyarázat a következő: a Szovjetunió minden gazdasági erejét latba veti, hogy maga felé billentse a fegyverkezési mérleg nyelvét, mit sem törődik az ország tényleges gazdasági lehetőségeivel, a lakosság teherbírásával, életszínvonalának csökkenésével. A NATO szerint az új szovjet atomrakéták, az SS—20-ok fölszerelése veszélyezteti

Nyugat-Európát és Ázsiát meg Észak-Afrikát, de mindenekelőtt lélektani célja van: destabilizálni kívánja a veszélyeztetett térségeket, demoralizálni a lakosságot, a vezetőséget. A tömbkonfrontálódás, a tömbökre osztott világ ingatag viszonyainak alakulása tehát a pszichológiai hadviselés jegyeit viseli magán.

De más módon is megnyilvánul: a békemozgalmak szovjet célokat szolgálnak, a szovjet gazdasági segély a fejlődő országok zömében ideológiai, katonai ellenszolgáltatásokért adatik, és háttere a konfrontálódás elmélyítése — így véli a Nyugat.

S mit tesznek a nyugati államok? Ugyanezt. Az eurórakéták körüli hosszas vita, a rakéták Nyugat-Európában való felszerelése nemcsak válasz a Kelet már megtett lépésére, hanem fenyegetés is az európai szövetségesek felé, egyfajta nyomás eszköze. A gazdasági függőséggel együtt jó módszer arra, hogy a tömbök közötti viadalban megszilárdítsa segítő szövetségeseinek táborát. És nemcsak ezért: a fejlődő világban is ki akarja ütni a nyeregből a vetélytársát, tehát a megfélemlítés és a drága gazdasági támogatás végcélja a pártfogás megszerzése a tömbvetélkedőben.

3.

Szóltunk már arról, hogy a multipoláris törekvéseknek is szemtanúi vagyunk zaklatott világunkban, s ezek a bipoláris felosztás ellenpólusának tekinthetők. Kína, Japán, Nyugat-Európa, az olajtermelő országok, a fejlődő és el nem kötelezett államok föllépése, ténykedése világunk nélkülözhetetlen tényezője és velejárója. Különféle, de mindenképpen nagy befolyást gyakorolnak a főnálló világ gazdasági és politikai rendre, s ez a befolyás kétségkívül hozzájárul ennek a rendnek a változásához.

A hidegháborús periódus végén, legalábbis a korabeli hidegháborús hangulat oldódásával a világ két pontosan meghatározott részre szakadt, noha ez a fölosztás, mint mondtuk, már korántsem volt „tökéletes és örök érvényű”. A hatvanas évek elején kidomborodott a multipoláris törekvések minden sokrétűsége, s ez a szigorú fölosztás földrajzi és geopolitikai értelmezésének módosulását hozta. A katonai-politikai szövetségeken belüli és közötti későbbi konfliktusok (a gaullezmus, a keleti szabadelvű törekvések stb.) válsághoz vezettek, ami fékezte a multipoláris eszmék hordozóit, mert törekvéseikkel az „egység” szószólói nyomban szembeállították a nemzetbiztonsági, sőt a tömbbiztonsági érdekeket, ami ideológiai, katonapolitikai célokat takart. A tömbországok vezető hatalmai valójában attól tartottak, hogy „csatlósai” szabadelvű és önállósulási törekvései, amire mindkét tömbben bőven volt és van példa, gyöngítik a geopolitikai és katonai szövetségek, de mindenekelőtt a vezető hatalmak egyeduralmi befolyását, s az erőegyensúly megbontását eredményezhetik. Ezért igyekeznek az Egyesült Államok ma-

napság gyöngíteni Nyugat-Európát és Japánt, s ezért fékezi a Szovjetunió a szövetségeseinél időről időre feltörő önállósulást. Nagy csapás volt a keleti szövetségesekre nézve Kína elszakadása is, bár a mostani pekingi vezetőség reálpolitikát folytat, ami azt jelenti, hogy saját fejlődése érdekében javítani kívánja kapcsolatait minden országgal, így a két nagyhatalommal is, de egyiket sem favorizálja. Tény viszont, hogy a világ klasszikus értelmezésű fölosztásában Kína kiválása megbontotta a korábbi képletet.

A hetvenes évek elején keletkezett olajválság is azt mutatta, hogy a befolyás eltolódik, illetve a szabadelvű folyamatokkal egyre inkább az egyéni szükségletek határozzák meg egy-egy ország, vagy államcsoport ténykedését. A sajátos érdekek fölülkerekedése aggodalmat keltett a tömbpolitika szószólóinál és a fölény, az erély megmutatása végett került sor korábban ismeretlen sakkhúzásokra is, mint például az afganisztáni kaland: a keleti katonai tömb vezető hatalma kilépett a tömbhatárokból, és egy olyan országban vetette meg lábát, amely nem tartozott saját érdekövezetébe. A keleti tömb nyilván ellensúlyozni akarta a Carter-doktrínát, s ki akarta használni a másik nagyhatalom „gyöngegségét, hogy pozícióelőnyre tegyen szert. Csakhogy ez utóbbi sem maradt adós, s ez a versengés ma is gondot okoz. Annál inkább, mert beletorkolt a fegyverkezési versenybe, ami mai állásában az enyhülési folyamat teljes megtorpanását jelenti, a helsinki elvek meghazudtolását, jóllehet a helsinki záróokmányt a legtekintélyesebb államfők is kézjegyükkel látták el. Ez annál szomorúbb, mivel a helsinki okmányokat részleteiben az egymás elleni propagandaháború szolgálatába állították a tömbök vezetői (emberi jogok stb.).

A fegyverkezési versengés kárát pedig manapság nemcsak a fejlett országok látják. A fejlődők még súlyosabb helyzetben vannak, nemcsak azért, mert nemzeti jövedelmük kétharmadát fegyvervásárlásra, tehát hadi célokra kell fordítaniuk. Ezt javarészt külföldi kölcsönökből teremtik elő, tehát fokozottan függő helyzetbe kerülnek a kölcsönzőtől, valamely nagyhatalomtól, s a függőség nemcsak gazdasági vetületű, hanem gyakran az ideológiában is tükröződik. A biztonsági kérdések zömmel a tömbérdek megőrzését is érintik.

De ugyanez vonatkozik az ipari országokra, vagy ha tetszik, hatalmakra is: Nyugat-Európa országai például az amerikai tőkétől, a kelet-európai országok pedig a Szovjetunió nyersanyagától, piacától függenek. Megosztott világban élünk, vagy nem?

4.

Az érdekövezetekre és a tömbökre osztott világban napjainkban az abszurdumig fajultak a dolgok. A tetemes összegeket felemészítő fegyverkezés, a gazdasági nyomás olyan méreteket öltött, hogy a tömbállamok is visszaretentek a sötét jövőtől. Fokozatosan meghonosodik an-

nak tudata, hogy a Kelet és a Nyugat, valamint az Észak és Dél konfliktusát csakis az enyhülés politikájának fölelevenítésével lehet megoldani. Föl kell deríteni a feszültség valódi okait, és megoldást kell keresni, a zöldsztalnál.

Ezt azonban könnyebb kimondani, mint megtenni. Bizonyíték erre a jelenlegi rakétaválság is. Mindkét nagyhatalom és szövetségesei is tudatában vannak annak, hogy az enyhülési politika nélkül elképzelhetetlen a tömbök, s mondhatnánk, az általuk befolyásolt világrészek közötti konstruktív eszmecsere újramezdése, folytatása és érdemi befejezése, ám ezt módfelett nehéz és kockázatos beismerni. Elsősorban a dogmatikus hozzáállás miatt. Mindketten azt vallják, mármint a nagyhatalmak, hogy az enyhülés felyamata szükségessé teszi a kiegyensúlyozott, kölcsönös érdekegyeztetést. Persze önmaguk között, figyelmen kívül hagyva a tömbön kívüli országok jelentőségét. Hiszen eleve az a véleményük, hogy befolyásuk már akkora, hogy szövetségeseik amúgy is vakon engedelmessé válnak az egyeduralmi törekvéseknek. Hogy ez valóban így van-e, azzal a tömbpolitika — merev, doktrináris volta folytán — vajmi keveset törődik. Ez ismérve és hibája is.

Maradjunk meg azonban a két szuperhatalom kölcsönös viszonyánál. Jól tudják, hogy a nehézségek ellenére is folytatniuk kell a leszerelési tárgyalásokat, s a látszólagos kardcsörtető magatartás ellenére a háttér-diplomácia most is, akár a múltban annyiszor, megteszi a magáét. A fegyverkezési verseny, a nagyhatalmak teljes ellenőrzése alatt áll. Az alapvető kérdés manapság — s nem csupán a szuperhatalmak jövője szempontjából az —, hogy miként tudják körültekintő, óvatos, higgadt eszmecsere keretében áthidalni a rendszerbeli különbségeket, azaz tolerálni azokat az egyéni és közös érdekeket tükröző sajátosságokat, különbségeket, amelyek eddig elválasztották őket egymástól, jöllehet objektíve semmi okot nem adnak a körömszakadtáig tartó ellenségeskedésre. Kétségtelen, hogy a cselekvés területe szigorúan körülhatárolt mindkettőjüknél, hiszen a rendszerbeli különbségek jelenleg determinálják a taktikai és stratégiai cselekvést, a távlati célokat; a megegyezésre való törekvés azonban mégis távlatos feladat, önmaguk és mások miatt, a béke érdekében. Pillanatnyilag mindkét nagyhatalom és szövetség hajlik a nevenséges magyarázatra, hogy a béke megteremtése, megőrzése és az erre irányuló fáradozás esetleg a gyöngeség, a könnyelműség jele, s ezért vagy burkolni, vagy pedig nyilvánosan tagadni illik. Azon kell tehát fáradozni, hogy közösen oldjuk meg ezeket a problémákat, hogy az őszinteség, az őnzetlenség fogalma ismét visszanyerje létjogosultságát. Őnfeledt idealisták vagyunk, ha ezt hirdetjük?

Az eddigi fejlemények, folyamatok és eredmények meghazudtolják ugyan az állítást, hogy a fegyverkezési hajszában megfogant a béke, az együttműködés csírája. Bizonyos azonban, és hiszünk ebben, hogy az emberiség nagy részének közös óhaja a megértés, nem pedig az ököljog elvének érvényesítése.

A reálpolitika folytatása mindig elsődleges követelmény volt és marad. Be kell vallanunk, hogy az enyhülés politikájától túl gyors és látványos eredményeket vártunk, mondhatni, forradalmi változásokat reméltünk. Megmutatkozik azonban, hogy az evolúció korunkban legalább olyan nélkülözhetetlen, mint a forradalmi lendület. A haladó szerepet betöltő nemzetközi intézmények, mint amilyen az Egyesült Nemzetek Szervezete, vajmi keveset tehetnek a tömbkonfrontálódás áthidalásáért és az igazságos, új gazdasági és politikai rend megteremtéséért. Az erkölcsök devalválódásának évtizedeiben tevékenységük az üres szövegek pufogtatásában merül ki, s aggódva lajstromozhatják határozataik kudarcát. Elszomorító, de nem teljesen demoralizáló tény ez. Azt mutatja csupán, hogy a világ tömbökre osztottsága megkövesedett forma, a tömbállamok s a nagyhatalmak befolyása sok helyütt és sok esetben determináló de, tágabb értelmezésű megújítási törekvések továbbra is vannak, és viszonylagos sikerük azt mutatja, hogy semmi sem torpant meg végérvényesen, új szelek fújnak a kövületek fölött.